

ТВОРЧИСТЬ XII—XIII вв. «СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»

Пам'яті Омеляна Огоновського

Поява «Слова» і студії над ним. Від першого київського розцвіту, переходячи до золотого віку старого нашого письменства, я вважаю найбільш доцільним почати від тої центральної пам'ятки, що золотить усю сю добу — від «Слова о полку Ігоревім». Роблю се не з огляду на високі літературні прикмети, які так підносять його над усіма іншими пам'ятками, а з інших мотивів: тому що не стоїть воно в ланцюгу аналогічних дохованих до нас пам'яток, а навпаки, заховавшись само одно, щасливим випадком, в сорозмірній чистоті і повноті, кидає світло на різні фрагменти, сліди і натяки аналогічних явищ, зв'язує їх в суцільний образ і незвичайно багато дає для зрозуміння літературного розвою сеї доби. Вище вже ми користувались ним не раз, щоб орієнтуватись в історії творчості попередніх часів, і не раз воно ще нам послужить для подібних цілей. Дотеперішньому дослідові вже вдалось витягнути з сеї скарбниці нашої старої поезії дуже багато, і ще удасться, без сумніву, теж багато. Бо досліди над «Словом», неважаючи на свою сорозмірну інтенсивність, далеко ще не доведені до краю і не сказали всього, що можуть сказати.

Ті обставини, в яких «Слово» з'явилося і зникло, ті форми, в яких приходиться ним користуватися сучасникові, роблять се, що наука тільки дуже поволі доходила і доходить до тих вислідів, котрі вона може з нього взяти.

«Слово» стало відоме в 1790-х роках. Граф Олексій Мусін-Пушкін, московський аристократ невеликих здібностей, але з нахилами до меценатства і просвіщенних інтересів, різносторонній аматор і колекціонер, ставши в 1791 р. обер-прокурором святійшого синоду, себто фактичним всемогучим начальником всеросійської церкви, покористувався сею своєю владою, щоб через різних, як він їх називає, «комісіонерів» нагромадити з монастирських, церковних і кафедральних сховків різну цінну старину, особливо книжну. По недавній реформах Катерини — скасуванню маси

монастирів, скороченню їх персоналу і переведенню на державне утримання — се був час особливо для того придатний, можна було гребти лопатою, і графові справді вдалося нагребти незвичайно багато цінних речей, які потім фатально погинули з невеликими виїмками в його колекції, що згоріла в Москві під час пожежі 1812 р. Між сими пам'ятками був великий фоліал, під числом 323, що починався хронографом і тому носив се ім'я. По пізнішим поясненням графа, він купив його, в числі інших книг, через свого «комісіонера» від архимандрита Іоїля, що був ігуменом Спасо-Преображенського монастиря в Ярославі, а після того як його повернено на єпископську резиденцію, жив при тій резиденції. Тому що в останніх часах був він в недостатках, то й продав, мовляв, графському комісіонерові «всі свої руські книги», в числі яких був і сей хронограф № 323¹.

При сій okazji М.-Пушкін атестує сього Іоїля як «мужа сь просвѣщеніємъ и любителя словесности», але поза тим ніяких відомостей про сього просвіщенного мужа ніхто не мав, і ходили чутки, що М.-Пушкін всю сю історію оповів, аби закрити дійсні способи, котрими він, будши обер-прокурором, збирав церковну старовину, і що дійсно рукопис походив з псковського монастиря св. Пантелеймона.

Дістав її М.-Пушкін, по його словам, десь р. 1795 і два роки пізніше подав першу звістку про «Слово», що містилося в сім збірнику, в гамбурьськiм часопису *Spectateur du Nord*, за місяць жовтень 1797, на свідоцтво існування в старій Русі великих постів, як Боян і автор «Слова», «що може бути поставлене поруч найкращих місць „Осіяна“» — тодішнього ідеалу романтичної поезії. Хто завважив сей «фрагмент поеми — «пісні Ігорових вояків», як вона названа в сій статті, та дав їй таку високу, як на той час, оцінку, зістається невідомим. Але граф, очевидно, старавсь заінтересувати нею «сфери», і копія «Слова» була зараз же зроблена для цариці, як тільки його навчились читати (що пішло не зразу, як оповідав потім сам М.-Пушкін).

Одначе в Петербурзі, де тоді жив М.-Пушкін, ся нахідка загально не викликала великого інтересу, і Шлецер, тоді найбільший авторитет у всім, що доторкало старої Русі, поставився з сумнівом до неї. В Москві, де М.-Пушкін мав широкі знайомості, і перенісся туди, залишивши посаду обер-прокурора, їй пощастило більше: директор московського архіву міністерства заграничних справ Малинов-

---

¹ Лист М.-Пушкіна Калайдовичу, з останнього дня 1813 р., в відповідь на його запитання про рукопис.

ський, історик московської дипломатії по своїй спеціальності, постарав собі копію «Слова», як тільки воно стало відомим, і з своїм товаришем по архіву Бантишем-Каменським (батьком історика України) намовив М.-Пушкіна до негайного видання сеї пам'ятки, взявши на себе її оброблення. В 1800 р. вийшло перше видання її з російським перекладом поруч тексту і з поясненнями в нотках, з короткою передмовою, де подано зміст і опис рукопису, дуже побіжно¹. Все се було ділом Малиновського, який і хотів виступити видавцем «Слова», але М.-Пушкін не схотів йому відступити сеї честі і в передмові назвав видавцем себе, хоч участь його в сім ділі була мінімальна.

Опублікування сього твору викликало прихильний відзив Шлецера, який публічно відрікся своїх сумнівів щодо його автентичності (в *Göttingen. gel. Anzeigen* за 1801 р.). Розбудило взагалі чималий історично-літературний інтерес, але фатальним чином — ніхто з більш компетентних і авторитетних тодішніх учених не зайнявся оригіналом, хоч би для того, щоб перевірити вірність видання, сконтролювати неясні вирази і т. д. Було загальне переконання, що твір видано добре, так свідчив, напр., Карамзін, порівнявши друкований текст з оригіналом. Але се тільки свідчить, як побіжно інтересувались оригіналом тодішні учені, навіть ті, які зацікавились ним.

Чи був се випадковий брак інтересу, чи, може, не легко було й знайомитися з рукописом, замкненим в приватнім палаці високого аристократа, може, й власитель не дуже радо уділяв її, сподіваючись щось ще від себе зробити з тим матеріалом, як то часто буває з такими посідачами. Досить, що оригінал майже нікому не був відомий докладніше, і се виявилось слідом, коли довідались, що дорогоцінний збірник згорів під час московської пожежі 1812 р. в домі М.-Пушкіна на Разгуляї.

Зараз залунали притишені перед тим підозріння про фальсифікацію або пізніше походження пам'ятки. Конкурент М.-Пушкіна в просвіщенім аматорстві гр. Румянцев відважно ширив чутку про сфальсифікування пам'ятки, і його підтримували, хоч і не так рішуче, деякі учені авторитети (як звісний Євг. Болховітінов). Оливи до огню підливали дійсні фальсифікати, нібито копії «Слова» (на пер-

---

¹ «Ироническая пѣснь о походѣ на Половцевъ удѣльнаго князя Новгорода Съверскаго Игоря Святославича, писанная стариннымъ русскимъ языкомъ въ исходѣ XII столѣтія, съ пероложеніемъ на употребляемое нынѣ нарѣчіе». Передруковано Владимировим, Древняя русская литература, 1900.

гамені!) на борсі сфабриковані «сих діл майстрами» в рахунку на се заінтересування (один купив сам Малиновський і якийсь час дуже з ним носився!). Тим часом оборонці автентичності «Слова», кинувшись по авторитетні свідоцтва людей, які знали оригінал, переконувалися, що, властиво, ніхто серйозно не обзнайомився з ним. Не було більше копій (гень потім віднайшли ту копію, зроблену для цариці Катерини). Ніхто не міг сказати нічого певного про час рукопису, котрий в передмові видання 1800 р. схарактеризовано голим словом, що він «по своєму почерку весьма древний». На усильні допити Калайдовича, що зайнявся особливо гаряче реабілітацією автентичності слова, М.-Пушкін міг кінець кінцем відповісти тільки такими загальними поясненнями, що рукопис був писаний «на гладкім (лощенім) папері», «доволі чистим письмом», «по письму і паперу треба покласти на кінець XIV або початок XV в.». Тим часом Карамзін на підставі своїх вражень заявляв, що раніше як на кінець XV в. його не можна класти. Малиновський, що найбільше мав діла з рукописом, характеризував його тільки як «півуствав, що переходив в скоропись», і схилявся до його означення XV віком. Деякі самовидці вважали письмо ще пізнішим, XVII в., і добавали в нім подібність до почерку митр. Дмитра Тупталенка, котрого рукописи зберігалися в бібліотеці того же ростовсько-ярославського митрополичого дому (спостереження друкаря Селівановського, доволі обізнаного з рукописами).

Автентичність «Слова» все-таки доведено доволі скоро і поставлено поза всякими закидами. Калайдович уже в 1818 р. міг вказати на приписку Апостола з 1307 р. (моск. Синод. бібліотеки), де копіст прочитував свобідно, але настільки характеристичну фразу з «Слова» («при сихъ князехъ съяшется и ростяше усобицами, гыняше жизнь наша, въ князѣхъ которы и вѣци скоротиша ся человѣкомъ»), що не було сумніву, яке місце його мав він в пам'яті. З того часу ся фраза зайняла своє місце в апараті «Слова». Наш земляк, професор московського університету Тимковський, звернув увагу на стилістичні подібності в «Слові Адама ко Лазарю» і в «Задонщині» — парафразі «Слова», приложеній до великої битви на Дону з татарами 1380 р. Карамзін вказав на споріднення стилю «Слова» з Галицьким літописом. Замітки проти автентичності «Слова», піднесені в 1830-х рр. т. зв. «скептиками» (Каченовський, Надеждін, Строев, Сеньковський й ін.), які в різних формах, здебільшого побіжно і принагідно, відогрівали старі гадки Румянцева і Болховітінова, що «Слово» було написане в XVI—

XVII в. або сфабриковане в XVIII в., були без великого заходу збиті і більше не поновлялись¹.

Натомість з загальним розвоєм слов'янської філології і поглибленням студій над самим «Словом» все ясніше виступали дефекти друкованого тексту «Слова» і сумніви щодо його традиції. Явно було, що та форма, в якій мало його нове покоління філологів і істориків, дуже слабо відповідала автентичній формі «Слова», так, як воно було написане чи записане в XII в. Що в тім належало М.-Пушкіну, Малиновському і товаришам, які з таким трудом розбирали текст збірника № 323, що переписувачам сього збірника, що, нарешті, тій першій руці, яка списувала чи писала «Слово», як далеко можна йти в поправлюванні того всього і в яким напрямі йти, чого триматись — от трудне питання, яке повстало перед дослідниками, почавши від перших коментарів «Слова». З них перша праця, Тимковського, згинула, так що першим серйозним розбором «Слова» були публікації його небожа Максимовича, 1836—7 рр., потім велика монографія Дубенського, надрукована в 1844. Дефекти традиції при сій інтерпретації виступали все ясніше. Від дрібних поправок до поодиноких слів дослідники переходять до більш послідовних емендацій (виправлень), до глибш обгрунтованих теорій реконструкції «Слова» як твору XII віку. Але тільки віднайдення копії «Слова», спорядженої для цариці (опублікував її вперше Пекарський в 1864 р.), дало твердшу підставу для оцінки редакційної роботи Малиновського і комп. і для міркування про вигляд тексту «Слова» в рукописі № 323 — його докладність чи недокладність. Трудна і складна робота в сім напрямі, ґрунтовно розпочата московським професором Тихонравовим

---

¹ Досить несподівано ще раз залунав відгомін сих старих підозрінь в поважній праці німецького історика культури. В 1860-х рр. Моріц Кар'єр в своїй книзі *Die Kunst im Zusammenhang der Entwicklung und die Ideale der Menschheit*, оглядаючи старинну поезію слов'ян, пірніс глибоку відмінність билинного стилю від стилю «Слова», котре здавалось йому чимсь надуманим, позбавленим всякого реального переживання (*Die Schilderung ist ohne alle Anschaulichkeit, ohne Charakterzeichnung, man sieht dass nicht das Erlebte sondern willkürlich Ersonnènes berichtet wird; man folgt nur mit Mühe dem unklaren, hin- und herspringenden Erzähler, dessen Prosa blos vereinzelte Anklänge an die echte slavische Naturpoesie hat und dessen Erfindungen ohne Zusammenhang mit der Mythe und Heldensage sind* (III, 1868, ст. 29). Для нього не було сумніву, що «Слово» — се імітація Осіяна, і він посилавсь у тім на Фр. Боденштедта, котрому, як старим скептикам, мова слова здавалась мішаниною елементів різних мов і різних віків.

в його скромнім, але дуже ціннім виданні «„Слово о полку Игоревѣ“ для учащихся» 1866 р., поновлялась потім різними дослідниками,— але вона не доведена і досі до результатів скільки-небудь закінчених.

Отже, що можемо сказати про традицію «Слова»? Воно досі звісне тільки в єдиній старій копії «Хронографа № 323». Се був, як я вже сказав, великий фоліал, в кілька сот карт, писаний на папері, мабуть, кількома руками, письмом західним, «білоруським» себто, або українським, або білоруським в нинішнім розумінні, пізнім полууставом, що переходив уже в скоропись, ніяк не старше XVI в.

Збірник був незвичайно цікавий своїм змістом, просто унікат в сім роді. Розпочинавсь він хронографом, затитулованим «Гранографъ, рекше начало племенемъ царскихъ родовъ отъ многихъ лѣтописецъ»: титул характеристичний, бо цю форму «Гранографъ» (замість «хронографъ») носить друга редакція хронографа, яка з'явилась не раніше кінця XVI в., а закінчена була в 1617 р. За тим ішла друга аналогічна стаття — «Временникъ еже нарицается лѣтописаніе русскихъ князей и земли рускыя». Далі «Сказаніе о Индіи богатой»; «Синагрипъ царь Адоровъ и Наливскія страны» (повість про мудрого Акіра); «Слово о плъку Игоревѣ, Игоря Святъславля внука Ольгова», «Дѣяніе прежнихъ временъ храбрыхъ человекъ о бръзости и о силѣ и о храбрости». Нарешті, остання переробка поеми про Діогена, одна з версій «Девгенієвого діянія», затитуловане тут як «сказаніе о Филипатѣ и о Максимѣ и о храбрости ихъ». В такому порядку і з такими назвами вичисляє сі статті передмови першого видання «Слова».

В сій справі немало конфузу наробив був своїми пізнішими поясненнями М.-Пушкін, всупереч сій передмові заявивши, що «Слово» містилося «в кінці» збірника: се поставило в сумнів, наскільки точно був вчислений порядок статей в його передмові. Як я вже сказав, копії з сих статей не було списано, одиноке, що від них зістало, се кілька виписок, зроблених з «Акіра» і «Девгенієвого діянія» Карамзіним, що видрукував їх в примітках своєї «Історії»¹.

Тим часом збірник дуже інтересний своїм добором. Все тут, як бачимо, виключно література світська, історично-героїчного і романтичного характеру, пам'ятки взагалі рідкі, так що, напр., після втрати сього рукопису дуже не скоро, аж в 1850-х рр. знайшовся другий текст «Девгенієвого діянія». Очевидно, копія «Слова» засталась унікатом з тої ж причини своєї світськості, як і сі твори. З другого боку, ком-

¹ Тому III прим. 272.

панія, в котрій «Слово» виступало в сій збірці, кидала ін-тересне світло на його характер і походження: само собою насувала гадку трактувати його як книжний твір, в зв'язку з аналогічними героїчними творами, принесеними в пере-кладах. Але ся ідея виринула і знайшла відповідний вислів в науковій літературі тільки значно пізніше.

Першим рухом, як ми вже бачили, було — поставити «Слово» в ряді модних романтичних творів, вінцем котрих був тоді Макферсонів «Оссіан». Фатальний се був комплі-мент новій пам'ятці, котру її видавці самі ставили в однім ряді з такою підробкою, як був сей псевдостаринний шкот-ський епос Макферсона або пізніший Ганчина «Краледвор-ський рукопис», «Гусла» Меріме і т. д. Але, розуміється, тоді не підозрівали всеї двозначності такої характеристики, і в передмові до видання 1800 р. знов повторено, що «въ семъ оставшемся намъ отъ минувшихъ вѣковъ сочине-ніи видѣнъ духъ Оссіановъ, слѣдовательно, и наши древніе герои имѣли своихъ бардовъ, воспѣвавшихъ имъ хвалу». Автор першої «наукової» дисертації про «Слово», написа-ної «по приказанію отдѣленія словесныхъ наукъ для полу-ченія степени магистра» (1808), Мик. Грамматін в ряді своїх писань потім углубляв сю аналогію «Слова» з «Оссі-аном», аналізував подібності і різниці. А деякі «скептики» й доводили, що «Слово» сфабриковане на взірець «Оссіана» якимсь добродієм, який думав по-французьки, складаючи сю поему. Натомість більш реальна ідея, кинена кількома дослідниками, про потребу проаналізувати «Слово» в зв'яз-ку з скандинавським героїчним епосом, не була розвинена. Найметкіший тодішній російський скандинавіст Сеньков-ський злобно висміював «Слово» як фабрикат «якого-не-будь карпаторуса» (натяк на західні українізму його мо-ви) і не хотів трактувати як автентичну пам'ятку. (Варто одмітити, що проти інвектив Сеньковського в обороні автентичності «Слова» виступав його антагоніст поет Пушкін, аргументами не ерудиції, а поетичної інтуїції доказуючи, що ніхто з можливих фабрикатів, «не мав би стільки пое-зії, скільки міститься в плані, опису битви й утечі»).

Зате скоро приложено до аналізу «Слова» нові ідеї на-родності, пересажені на східнослов'янський ґрунт і особ-ливо живо прийняті серед українців. Вираз їм дав Макси-мович, котрий в ряді праць розвинув тезу, вже перед ним зазначену Калайдовичем і Полевим, про українську стихію в «Слові». Калайдович ще в 1812 р. поставив в московськім філологічнім товаристві питання про мову «Слова» і п'ять літ пізніше відповів на неї власною ж розвідкою, де дово-длив, що мова «Слова» книжна, яка розвивалась під впли-

вом грецької літературної мови, аналогічна з іншими староруськими пам'ятками, але «образъ выражена пѣсни и самыя слова — *кресить, болонье, смага, година, неизвѣстныя* великоросіянамъ и теперъ употребляемыя въ Малороссіи, показываютъ, что сочинитель принадлежалъ къ нынѣшней Малороссіи».

З інших слов'янських мов найбільше подібності Калайдовичеві вбачалось у польській. Ся замітка, підхоплена деякими іншими, также мало обзнайомленими з українською мовою дослідниками, спиралась на деяких чисто українських словах і виразах, які звучали для них як польські: *комоні, яруга, мужаймѣся* і т. ін. Але тезу про український характер мови «Слова» розвинув потім Полевой в своїй «Исторіи Русскаго народа» (1830) і «Очеркахъ русской литературы» (1839). Для нього се мова «юга русскаго, коимъ говорили въ XII вѣкѣ въ Кіевѣ и Черниговѣ», свобідна від надмірного церковного впливу, який помічається в літописах, і від пізніших польських впливів,— українська мова, «доведена до тої степені краси, котрої сягає вона в нинішній народній пісні».

Сі от тези удокументував і ілюстрував аналогіями з українським пісенним і лінгвістичним матеріалом Максимович. Спочатку в своїх викладах, котрими він розпочав свою діяльність як перший професор руської словесності в новозаснованім київськім університеті, зробив він їх центром «Слова» як найяскравішу пам'ятку старої літератури і потім подав їх зміст в трьох статтях, надрукованих в 1836—7 р., а паралельно видав текст «Слова» в своїй редакції. З боку мови і поетичного стилю він перевів тут доволі детальне порівняння «Слова» з українськими піснями, але поставив завдання досліду над ним ширше вважаючи потрібним порівняння з пісенним матеріалом не тільки українським, але і слов'янським взагалі. Те, що проробив він над українським матеріалом, мало послужити для того взірцем; зроблене ним було зроблене дуже добре як на свій час, і його студії zostались найбільше цінною річчю в сій старій латературі «Слова». Сам Максимович продовжував їх потім ціле життя, хоч не дав більш суцільної студії, і слідами його йшли інші дослідники — українські, великоруські, чеські, висвітлюючи зв'язки «Слова» з поезією східно-, полуднево- і західнослов'янською. На жаль, тільки для сього залюбки живivano таких фальсифікатів, як «Краледворський рукопис», підроблені болгарські пісні Верковича, й українські фальшовані пісні відігравали тут чималу роль, поки критика 1870-х рр.— Костомарова, Антоновича, Драгоманова й ін.— не викинула їх з ужитку, так що' по

тих старших працяг здалося б проробити таку роботу наново, використовуючи новіший матеріал і відсуваючи старий непевний. Все ж таки сю сторону «Слова» висвітлено вже тоді досить ґрунтовно¹.

З того ж становища «народності», але з іншої сторони, вясняючи міфологічний світогляд «Слова», підійшов до нього заслужений московський філолог Хв. Буслаєв в ряді статей, друкованих головню в 1850-х рр. Підносячи значення «Слова» як образа не церковного світогляду старого громадянства, він прикладав до нього міфологічні теорії ґрімівської школи і сим зазначив нову стадію в інтерпретації сеї пам'ятки. Погляди його були прийняті і розвинені рядом інших дослідників, як Ор. Міллер, Тихонравов, почасти і Потебня, і при деяких перебільшеннях сього міфологічного напрямку сі праці внесли все-таки багато цінного в розуміння «Слова», його символики і виражених в ньому настроїв.

Книжна сторона «Слова», піднесена, як я зазначив, уже першими дослідниками, які зайнялись «Словом», хоч не забувалась, одначе менше розроблялася в сих десятиліттях. В 1840-х роках вона стала предметом інтересної, при всій побіжності своїй, полеміки між Максимовичем і Погодіним. Погодін в своїй статті про «Слово» (1845) трактував його як пізнішу запись і сим пояснив, чому взагалі так мало до нас дійшло таких творів: коли прийшли татари, було не до списування таких пісень, особливо на полудні; та й духовенство до них ставилось неприхильно, а крім духовенства — хто міг би їх записувати? На се Максимович відозвався, що «Слово» не було ні імпровізацією, ні твором для співання, — воно було написане відразу самим поетом як літературний твір, так, як Лермонтов написав на «старинний спосіб» свою пісню про купця Калашнікова. Поет жив в часах розцвіту усної поезії, його твір повний всеї щирості

---

¹ Завдяки працям Максимовича якийсь час було загальноприйнято між істориками літератури, як великоруськими так і інших народностей, трактувати «Слово» як пам'ятку яскраво українську, зрозумілу тільки на ґрунті українського характеру і української поезії. В таким напрямі висловлювався найбільший російський критик Белінський (стаття 1841 р. з приводу видання «Слова» Сахаровим). Буслаєв в студії про епічні вирази українські, 1850, теж не бачив чогось ліпшого, як повторити, в більш систематичній формі, помічення, зроблені Максимовичем. А різні рецензенти, з приводу української парафрази Максимовича (1857), серйозно доводили, що російські переклади не можуть віддати краси «Слова» — се можливе тільки в перекладі українським (рецензії, вчислені в праці Смірнова. — Фил. Зап. 1876, с. 117—8). Тоді ще українська стихія «Слова» не оцінювалась як політичний «козир» (агуд), котрий належало тим чи іншим способом вирвати з українських рук, як щиро висловлялися потім деякі великоруські учені.

і безпосередності народної творчості, але він чоловік письменний, літерат в тісній значенні слова.

Сю тезу зручно розвинув потім звісний свого часу кийвський педагог М. Тулов, в підручнику словесності (1853), ще більше підчеркуючи книжний характер «Слова». По його гадці, се не пісня і не стихотвір, а прозаїчний твір, котрому надають поетичну закраску елементи народної поезії, получені в нім з книжним риторизмом. Такий характер мають риторичні питання («Что ми шумить?»), риторичні рефлексії («Кая рана дорога?»). План «Слова» має дуже штучний характер, його періоди вироблені дуже пильно, мають всі прикмети дуже тонкої й виробленої риторики, такої ж, яку бачимо, напр., в писаннях Кирила Турівського. Сама мова об'єднує елементи народні з книжками, церковнослов'янськими; в такій формі, з такою мовою «Слово» не могло бути прийняте в народний репертуар і передаватися співом, як пісні зложені народною мовою.

До крайності довів сей погляд Вяземський в своїх студіях, які почали виходити тоді ж (1851—3), але звернули увагу значно пізніше, видані разом великою книгою в 1875 році. Він бачив в «Слові» впливи не тільки візантійсько-болгарської письменності, але й класичної грецької літератури; його писав чоловік вишколений на Гомері й Евріпіді, який вкладав античні образи в слов'янські форми. Його Боян, Велесів внук,— се Гомер, потомок Аполлона. Діва-Обида з лебединими крилами — троянська Гелена. Автор стоїть під впливом троянських традицій (въци Трояни), троянських генеалогій, гомерівських образів і символів.

На ці погляди реагували Буслаєв, Лавровський й Л. Майков, підчеркуючи народний характер сеї поезії. Бояна і автора «Слова» вони представляють собі співцями, які хоч і обертаються серед княжої дружини і живуть на княжих дворах, але стоять вповні на ґрунті народної традиції. Популярний російський педагог Стоюнін в своїм підручнику словесності канонізував сей погляд. Боян і автор «Слова» були дружинні поети, zarazом виразники народного світогляду, неписьменні люди, котрі не могли самі записати своїх творів. Коли б се були люди письменні, книжні, вони б мали церковнорелігійне виховання, котре б знищило той суцільний, народний міфологічний світогляд. Боян творив гуслями, а не пером, і «Слово о полку» було записане чужим пером, а не авторим.

Проти сих поглядів різко й гаряче виступив Всев. Міллер, тоді ще молодий московський учений, який пізніше став одним з найбільших дослідників старого епосу, але вже сею першою книгою про «Слово» зробив собі ім'я. Вона